

SZILÁGYI EMŐKE RITA: SPES QUID SIT – A MÁSODIK TEOLÓGIAI ERÉNY DEFINÍCIÓJA

Tanulmányomban a második teológiai erény egy igen elterjedt definíciójának történetét mutatom be a kezdetektől elsősorban Temesvári Pelbárt munkásságáig. Temesvári Pelbárt *Sermones Pomerii de sanctis*, azaz *Szentbeszéddek gyümölcsöskertje* című prédikációgyűjteményének téli 78-as sorszámú beszéde idézi a remény egy definícióját:

„*Et Magister in III. Sententiarum dist. XXVI. cap.I.: Spes – inquit – est certa exspectatio futurae beatitudinis ex gratia Dei et meritis conveniens.*”¹ – ami magyarul így hangzik: „A remény a jövőbeni boldogság bekövetkeztében való biztos várakozás, mely Isten malasztjából és érdemeinkből következik.” Szinte szó szerint megtaláljuk ezt a definíciót a *Szentbeszéddek gyümölcsöskertjének* nyári beszédei közt a 113-as számú beszédben is.²

Ez a definíció magyarul elég nehézkesnek tűnik, a latin megfogalmazás ugyanis nagyon tömör és lényegretörő. A főbb elemei, hogy a reményt (*spes*) várakozással (*exspectatio*) azonosítja, mely kedvező eseményt, nevezetesen a boldogságot (*beatitudo*) tartogatja a számunkra. Ez a meghatározás párhuzamba állítható Cicero *Tusculanae disputationes* című művének IV. könyvével, melyben az emberi élet alapérzéseit definiálja rendszerszerűen, rendkívül pontosan. Cicero a reményt a félelemmel párba állítva definiálja: „*Si spes est exspectatio boni, mali expectationem esse necesse est metum.*”³ Ami magyarul így hangzik: „Míg a remény valami jónak a várása, a félelem valami baj várását jelenti.”⁴ Nem vagyok meggyőződve arról, hogy Ciceróig vissza lehet és kell vezetni a Pelbártnál talált definíciót, de érdemes szem előtt tartani, hogy a reménynek ez a fajta definiálása létezett már a keresztény skolasztikus definíciók előtt is.

Ezután sorra átnéztem a Pelbártnál egy korban nyomtatásban megjelent segédkönyveket. E vizsgálódás során ugyanolyan módszerrel kerestem a művekben, ahogy ők is feltehetően tették: a *tabula alphabeticákban* a *beatitudo* és *spes* címszavakhoz tartozó locusokat kikerestem, majd ezeket összegyűjtöttem, és több lépés során rendszereztem.

Első lépésként a remény definícióit vizsgáltam a *tabulákban*. Alapvetően a következő témák kerültek elő: egyrészt a remény azonosítása egy konkrét tárggyal: így pl. a remény horgony (*ancora*), sisak (*galea*), oszlop (*columna*), malomkő (*mola*)⁵; másrészt a remény fajtái: csalfa (*vana, incerta*) (akárcsak később Csokonainál: „csalfa, vak remény”) vagy megbízható (*certa, vera*), vagy ha háromféle: átkozott (*maledicta*), hazug (*mendax*), vagy szent (*sancta*).; remény és félelem közös definiálására is – amit előbb láttunk Cicerónál – találtam elvéve példákat.⁶ Látjuk tehát, hogy az esetek egy részében a remény definiálása metafora segítségével történik, máskor pedig a reményt a megbízhatósága szerint írják körül. A Pelbártnál olvasható definíció a remény mibenlétét fejt ki és természetesen a bizonyossága (*certa, certitudo*) mellett foglal állást.

Ezt követően összegyűjtöttem, hogy a Pelbártnál is olvasható definíciót mely szövegek tartalmazzák. A vizsgált szerzők művei közül tizenháromnál találtam meg a definíciót szinte szó szerint, de ennél nagyobb ez a szám, ha hozzávesszük azokat a szövegeket is, amelyek felvetik a reménynek a bizonyossággal (*certitudo*) vagy boldogsággal (*beatitudo*) való kapcsolatát. E tizenhárom szerző a következő: Petrus Lombardus, Albertanus Brixienis,

¹ Pelbartus de THEMESWAR, *Sermones Pomerii de sanctis I.*, Augsburg, 1502. PH (Pars hiemalis) 078 E

² Pelbartus de THEMESWAR, *Sermones Pomerii de sanctis II.*, Augsburg, 1502. PA (Pars aestivalis) 113 A

³ M. T. CICERO, *Tusculanae disputationes* IV. 80. ed. Otto Heine, Leipzig, Teubner, 1929, 95.

⁴ M. T. CICERO, *Tusculumi eszmecsere*, ford. Vekerdí József, Bp., Allprint, 2004, 198-199.

⁵ Pl. Robertus HOLKOT, *Super sapientiam Salomonis*, Cologne, 1476. 141 D: „Spes nostra debet esse sicut ancora, sicut galea, sicut mola.”

⁶ Leonardus de UTINO, *Sermones quadragesimale de legibus dicti*, Speyer, 1479. 4 A: „Est enim spes mola inferior, quae cor elevat et sustinet, timor vero est superior, quae totum conterit...etc.”

Albertus Magnus, Hugo de Sancto Caro, Szent Bonaventura, Aquinói Szent Tamás, Nicolaus de Lyra, Johannes Gerson, Johannes Nider, Johannes de Turrecremata, Robertus Caracciolus, Johannes Reuchlin, Bernardinus de Bustis. A szerzőket és szövegrészeket táblázatba foglaltam, feltüntetve a szöveget tartalmazó mű címét, a helyet, ahol megtalálhatjuk és magát az idézetet:

TÁBLÁZAT

A 4. oszlopban található a definíciók, és jól látható, hogy nem számottevő a meghatározások közti eltérés – általában a szórendet cserélik fel, vagy más a bevezető tagmondat-, így az eredetüknek közösnek kell lenni. A legkorábbi definíció Petrus Lombardustól származik, így nagy valószínűséggel tőle ered a remény meghatározásának e formája.

A második lépés során a már táblázatba foglalt szövegeket vettem górcső alá. Azon szempont alapján vettem össze a szövegeket, hogy milyen kontextusban szerepelnek ezek a definíciók. Ha az egész beszéd a reményről szól, akkor *Sermo de spe* (beszéd a reményről) címmel szerepel, ha pedig egyszerűen csak szóba jön, akkor *Spes quid sit* (mi a remény?) címmel vezetik be. A leggyakrabban a három teológiai erényt – *fides, spes, charitas* – együtt, egymás után definiálják, ezt találjuk Petrus Lombardusnál is.

A harmadik lépésben azt vizsgáltam, hogy ezek a definíciókat tartalmazó szövegek közül melyek hivatkoznak a Magisterre, azaz Petrus Lombardusra, és ha hivatkoznak, hogyan teszik ezt. Az Aquinói Szent Tamás-hivatkozás esetében látunk arra példát, amit Pelbártnál is tapasztaltunk, hogy a definíció tartalmazza magát a hivatkozást is:

„*Sed spes est ex meritis: est enim spes certa expectatio futurae beatitudinis ex gratia et meritis proveniens, ut Magister dicit 26. dist. lib. III. Sent.*”⁷

A hivatkozást tartalmazza Aquinói Szent Tamás és Pelbárt írásán kívül Johannes Nider, Bernardinus de Bustis és Robertus Caracciolus szövege is. A szám szerint öt hivatkozás talán kevésnek tűnik a tizenhárom szerzőhöz képest, ám egyáltalán nem meglepő, mivel Petrus Lombardus szentencia-gyűjteménye iskolai tananyag volt, amire nem volt divatos hivatkozni.⁸ Az már sokkal érdekesebb és megjegyzésre méltó azonban, hogy ezek szerint, ha definiálni kellett valamit, az egyéni megoldás fogalma kimerült a szórend felcserélésében. Annak, hogy ennyien követték a Magister definícióját, lehetne az az oka, hogy olyan találó lenne ez a meghatározás, ám hajlok arra a nézetre, hogy ez az ok sokkal inkább az iskolai példa és definíció szó szerinti betanulásának és annak későbbi visszamondásának tudható be, az attól való eltérésre való képtelenséggel magyarázandó. Ez is bizonyítékként szolgálna arra az elméletre, hogy a latin nyelven való gondolkodás, absztrakt fogalomalkotás – jóllehet, sokan beszélték anyanyelvi szinten a latint – már a 12. században sem volt elsajátítható képesség.

A hivatkozások kapcsán felhívnom a figyelmet egy problémára. Pelbárt, Aquinói Szent Tamás és Johannes Nider definícióiban a Magister és a locus megadása helyesen történik és megegyezik. Azonban két szerzőnél problémás a hivatkozás, ennek kapcsán a compilálási és másolási technika és annak hibái is tetten érhetők. A Bernardinus de Bustis- és a Robertus Caracciolus-definíciók ugyanis ugyanezt a meghatározást egy bizonyos Haymo nevű glosszátornak⁹ tulajdonítják, aki Pál apostolnak a Rómaiakhoz írt levelének 5. fejezetéhez írt volna glosszát, Caracciolus az első értelmezést ráadásul a 27. distinctióhoz

⁷ Thomas Aquinas, De virtutibus q. 4 a. 1. arg. 2. Aquinói Szent Tamás műveinek kritikai hálózatos kiadását ld.: www.corpusthomicum.org

⁸ A domonkos konventek iskoláiban például a három alapkönyv egyike volt Petrus Lombardus *Sententiarum libri quattuor* című gyűjteménye, vö. BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi*, Bp., Universitas, 2007, 109.

⁹ Biblia glosszák közt valóban szerepel a definíció pl.: Biblia latina (cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering). Ed. Paulus a Mercatello, Venice, 1481. 3. tom., *Pauli ad Romanos V.*: „Probatio vero spem id est certam expectationem beatitudinis, quia remota culpa et poena patet liber accessus ad gloriam.” Vö.: Haymo (Halberstattensis? Antissiodorensis?), *Commentarius in Epistolam Pauli ad Romanos V.*, Coloniae, 1529.: „probatio vero operatur spem: spes est expectatio futurorum bonorum.”

tartozóként hivatkozza, noha az már a *charitas*ról szól, és az első definíció a másodikkal együtt a 26. distinctióban szerepel. De ki is ez a Haymo glosszátor? A Biblia glosszái közt az 1480-as strassburgi és az 1491-es velencei kiadásban is szerepel egy bizonyos Haymo glosszátor neve, ám az idézett definíciónál nincs feltüntetve a neve. Ezt a Haymo glosszátort feltehetően azonosíthatjuk azzal a Haymóval, aki a *Szent Pál levelekhez írt kommentár*-t készítette, mely mű szintén tartalmazza az eddig vizsgált definíciót, de hogy ez a Haymo a halbertstatti¹⁰ vagy az auxerre¹¹ melléknévvel ellátott Haymo-e, az ma is vita tárgya. Mindenesetre bármelyikükről is legyen szó, mindkettő a 9. században élt, így feltételezhető akár az is, hogy Petrus Lombardus is Haymo Biblia-glosszáiból vette át a definíciót, ám ez az eddigi ismeretek alapján se nem bizonyítható, se nem cáfolható.

A Pelbártotnál olvasott *spes* definíció forrásainak keresésekor a Pelbártot megelőző és vele kortárs szerzők műveit tűztem ki vizsgálandó anyagnak. A kutatás során világossá vált a remény meghatározásának kontinuum igénye, amelyet egyrészt a klasszikus latin eredet lehetősége mutat, másrészt lehetséges folytatásként néhány későbbi, a reformáció első évtizedeiből származó szöveg. Egy könnyedebb műfajú műben, Martin Luther *Asztali beszédei* közt, és egy teológiai munka, Philipp Melanchthon *Commentarius in Epistolam Pauli ad Romanos*, azaz a *Szent Pál Rómaiakhoz írt levelének kommentárjában* a következő részletet olvashatjuk:¹²

„*Sed spes est exspectatio futurae liberationis*”¹³ – „azonban a remény az eljövendő felszabadulásra/megváltásra való várakozás”, illetve Melanchthonnál a remény lehet „*exspectatio aeternae viae*” is, azaz „az örök útra való várakozás” is, tehát a protestáns szerzők a *boldogság* szót cserélték ki a *szabadság* és az *örök út* kifejezésekre, mely eljárás érdekes összefüggésekre hívja fel a figyelmet.

Összességében látható tehát, hogy ez a latin nyelvű formula, definíció számos kérdést vet még fel, s az eddigiek ismeretében jól kijelölhető a további kutatások iránya is, így például érdemes lenne megvizsgálni, hogy a reformáció idején a nemzeti anyanyelvek irodalmában is fennmaradt-e ez a formula, illetve megjelent-e a reménynek mint a jövőbeli boldogság bizonyosságának ezen ábrázolása más területeken is, elsősorban az emblémairodalom vagy ikonológia területén.

---

¹⁰ Haymo von Halberstadt (†853) „*In Epistolas Pauli omnes*” *commentarius*; PL; B. GANSWEIDT, *Haimo von Halberstadt* = LexMA IV, 1863.

¹¹ Haimo von Auxerre (†860 után) *Commentarius in Epistolas Pauli* = Haymo Antissiodorensis: *Commentarius in epistolas Sancti Pauli*; B. GANSWEIDT, *Haimo von Auxerre* = LexMA IV, 1863.

¹² Aquinói Szt. Tamás és Melanchthon is *Szent Pál Rómaiakhoz írt levelé*-nek kommentárjában hivatkozik a remény definíciójára, még hozzá az 5. részre, amely a megigazulás és reménység forrásáról és az üdvösségnek a hívők lelkében lévő zálogáról szól.

¹³ *Anton Lauterbachs Tagebuch aus den Jahr 1539*. = *Martinus Luthers Werke*, Kritische Gesamtausgabe, WATR 4 = *Tischreden* 4., red. Peter MAIER, Weimar, Böhlau, 1912–21. Nr. 4163.